

Lorestan University

Judicial Interpretation of Ambiguous Concepts in the Constitution: A Case Study of the 'Right to a Healthy Environment' with a Hermeneutic Approach

Rasoul Karami Moghadam

Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran,
Email: Karami.R@lu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 31 October 2025

Received in revised form 23

January 2026 Accepted 21

February 2026 Available

online 21 March 2026

Keywords:

Public Law, Legal
Hermeneutics, Fusion of
Horizons, Healthy
Environment, Judicial
Interpretation

ABSTRACT

Objective: The objective of this research is to analyze the theoretical and practical challenges of the judicial interpretation of the "right to a healthy environment" in Iran's legal system (with an emphasis on Principle 50 of the Constitution). Despite the explicit legal prohibition of polluting activities, the conflict between developmental demands and the public interest, along with the open-ended and evolving nature of this right, has given rise to difficulties in judicial practice.

Research Method: This article employs the philosophical hermeneutic approach of Hans-Georg Gadamer to analyze the concept of the right to a healthy environment. Within this framework, the meaning of said right is not considered a pre-existing, static datum within the legal text, but rather as a construct arising from the interaction between the horizon of the constitutional text and the horizon of contemporary concerns (including climate crises, the rights of future generations, and sustainable development).

Findings: The research findings indicate that in many contemporary judicial opinions, judges—whether unconsciously or consciously—have moved beyond a purely literal interpretive framework. By considering factors such as climate change, the health of future generations, and sustainable social needs, they have arrived at a new understanding of the "public interest." This context-sensitive reinterpretation, although not always explicit or systematic, reveals signs of the formation of a dynamic practice in which the right to a healthy environment is understood as an open and evolving right. It has also been determined that accepting the "historicity of legal understanding" does not negate the stability of the law, but rather enables its semantic richness within the context of time and place.

Conclusion: The move from formal interpretation to context-sensitive interpretation in Iran's judicial practice is not only feasible but necessary. Such a transformation can lead to the issuance of more responsible, dynamic judgments that are consistent with the requirements of sustainable development. Furthermore, this interpretive approach prevents reductionism in public law and provides a basis for judges to achieve semantic flexibility when facing the conflict between development and the environment, without setting aside legal security. In sum, the application of philosophical hermeneutics in the judicial arena can pave the way for the realization of environmental justice and the protection of intergenerational rights within Iran's legal system.

Cite this article: Karami Moghadam, Rasoul, (2026). Judicial Interpretation of Ambiguous Concepts in the Constitution: A Case Study of the 'Right to a Healthy Environment' with a Hermeneutic Approach. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (9), 1-12 <https://doi.org/10.22034/api.2026.736422>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2076058.1539>

Introduction

The right to a healthy environment, recognized as a fundamental right in modern legal systems and explicitly enshrined in Principle 50 of the Constitution of the Islamic Republic of Iran, possesses an open-textured and evolving nature. Despite the constitutional prohibition of polluting activities, judicial interpretation of this right faces significant theoretical and practical challenges. The central problem is the tension between developmental demands and public interest, which has led to difficulties in judicial practice. The primary aim of this research is to analyze these interpretative challenges and propose a transition from formal, textual interpretation toward a context-sensitive, hermeneutically informed interpretation within Iran's judicial system, particularly before the Administrative Justice Court. Drawing on Hans-Georg Gadamer's philosophical hermeneutics—specifically his theory of the "fusion of horizons" (*Horizontverschmelzung*)—this paper argues that the meaning of the right to a healthy environment is not a static, pre-existing datum embedded in the legal text. Instead, it is constructed through the dynamic interaction between the horizon of the constitutional text and the horizon of contemporary concerns, including climate crises, intergenerational justice, and sustainable development.

Method

This research employs a qualitative, interpretive design based on philosophical hermeneutics. A purposive sample of 25 key rulings issued by the General Board and branches of the Administrative Justice Court of Iran between 2010 and 2025 was selected. These rulings involved disputes between developmental projects (industrial units, infrastructure initiatives) and environmental protection authorities or citizen complainants. Each ruling was analyzed using hermeneutic interpretation, focusing on: (a) whether judges relied on literal or contextual reasoning; (b) how they defined "public interest" in environmental cases; (c) whether they considered factors such as climate change, future generations' health, and scientific evidence.

Results

The findings reveal three major results. First, in approximately 70% of the reviewed rulings, judges predominantly relied on formal and literal interpretations of Principle 50, often leading to either overly rigid or evasive decisions. Second, in about 30% of rulings—particularly those issued after 2018—signs of context-sensitive reasoning emerged. Judges implicitly or explicitly considered factors such as the severity and irreversibility of environmental damage, the availability of cleaner alternatives, the principle of intergenerational equity, and the disproportionate impact on vulnerable communities. Third, judges who adopted a more hermeneutic approach reconceptualized "public interest" not merely as short-term economic growth, but as including long-term environmental protection as a core component. The research also demonstrates that accepting the "historicity of legal understanding" does not negate legal stability; rather, it enriches the law's meaning across different contexts without leading to arbitrary decision-making.

Conclusion

The study concludes that the transition from formal, textual interpretation to context-sensitive interpretation in Iran's judicial practice is not only feasible but essential. Such a transformation

can lead to more responsible, dynamic, and sustainable development-oriented rulings. This interpretive approach prevents reductionism in public law and provides a framework for judges to achieve semantic flexibility when facing conflicts between development and environmental protection—without abandoning legal security. It is recommended that judicial training programs include modules on philosophical hermeneutics and environmental ethics, and that the Administrative Justice Court consider issuing interpretive guidelines to structure context-sensitive interpretation. Ultimately, applying philosophical hermeneutics in the judicial arena can pave the way for realizing environmental justice and protecting intergenerational rights within Iran's legal system.

Author Contributions

The author contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

Thanks and appreciation have not been expressed.

Ethical Considerations

The author avoided data fabrication, falsification, and plagiarism, and any form of misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declare no conflict of interest.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process

This declaration does not apply to the use of basic tools for checking grammar, spelling, references, etc.

تفسیر قضایی مفاهیم مبهم در قانون اساسی: مطالعه‌ی موردی «حق بر محیط‌زیست سالم» با رویکرد هرمنوتیکی

رسول کرمی مقدم^۱

استادیار، گروه علوم سیاسی و حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. رایانامه: Karami.R@lu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: هدف این پژوهش، واکاوی چالش‌های نظری و عملی تفسیر قضایی «حق بر محیط‌زیست سالم» در نظام حقوقی ایران (با تأکید بر اصل پنجاهم قانون اساسی) است. با وجود صراحت قانون در ممنوعیت فعالیت‌های آلاینده، تضاد میان الزامات توسعه‌گرایانه و منافع عمومی، به همراه ماهیت گشوده و توسعه‌پذیر این حق، موجب بروز دشواری‌هایی در رویه قضایی شده است.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	روش پژوهش: این مقاله با بهره‌گیری از رویکرد هرمنوتیک فلسفه‌پانوس-گورگ گادامر، به تحلیل مفهوم حق بر محیط‌زیست پرداخته است. در این چارچوب، معنای حق مذکور نه به‌مثابه یک داده پیشین و ایستا در متن قانون، بلکه به‌عنوان برساخته‌ای از تعامل افق متن قانون اساسی با افق دغدغه‌های معاصر (از جمله بحران‌های اقلیمی، حقوق نسل‌های آینده و توسعه پایدار) در نظر گرفته می‌شود.
کلیدواژه‌ها: حقوق عمومی، هرمنوتیک حقوقی، تلاقی افق‌ها، محیط‌زیست سالم، تفسیر قضایی	یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در بسیاری از آرای قضایی معاصر، قضات ناخودآگاه یا آگاهانه از چارچوب تفسیر صرف لفظی فراتر رفته و با در نظر گرفتن عواملی چون تغییرات اقلیمی، سلامت نسل‌های آینده و نیازهای پایدار اجتماعی، به فهمی نو از «منفعت عمومی» دست یافته‌اند. این بازتفسیر موقعیت‌محور، اگرچه همواره صریح و نظام‌یافته نیست، اما نشانه‌هایی از شکل‌گیری رویه‌ای پویا را نمایان می‌سازد که در آن، حق بر محیط‌زیست سالم به‌مثابه حقی باز و در حال شدن فهمیده می‌شود. همچنین مشخص گردید که پذیرش «تاریخ‌مندی فهم حقوقی» به معنای نفی ثبات قانون نیست، بلکه غنای معنایی آن را در بستر زمان و مکان ممکن می‌سازد.
	نتیجه‌گیری: حرکت از تفسیر صوری به تفسیر موقعیت‌محور در رویه قضایی ایران نه تنها شدنی، بلکه ضروری است. چنین تحولی می‌تواند به صدور آرای مستولانه‌تر، پویاتر و هماهنگ با مقتضیات توسعه پایدار بینجامد. همچنین این رویکرد تفسیری از تقلیل‌گرایی در حقوق عمومی جلوگیری کرده و بستری فراهم می‌آورد تا قضات در مواجهه با تضاد میان توسعه و محیط‌زیست، بدون کنارگذاشتن امنیت حقوقی، به انعطاف‌پذیری معنایی دست یابند. در مجموع، بهره‌گیری از هرمنوتیک فلسفی در عرصه قضایی می‌تواند زمینه‌ساز تحقق عدالت زیست‌محیطی و حفظ حقوق بین‌نسلی در نظام حقوقی ایران باشد.

استناد: کرمی مقدم، رسول. (۱۴۰۵). تفسیر قضایی مفاهیم مبهم در قانون اساسی: مطالعه‌ی موردی «حق بر محیط‌زیست سالم» با رویکرد هرمنوتیکی. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، ۵ (۹)، ۱-۱۲.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.736422>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.736422>

© نویسنده.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

نظام‌های حقوقی مدرن، به‌ویژه در حوزه‌ی «حقوق عمومی»، با پارادوکسی بنیادین روبرو هستند: از یک سو، قانون به‌عنوان متنی مدون و مکتوب، ناگزیر به تضمین ثبات، قطعیت و انطباق‌پذیری لازم برای برقراری نظم اجتماعی است. این ثبات، اطمینان شهروندان و نهادها را از پیش‌بینی‌پذیری حقوقی فراهم می‌آورد. از سوی دیگر، جوامع معاصر در معرض تحولات شتابان علمی، تکنولوژیک، اقتصادی، و به‌ویژه اقلیمی قرار دارند. این دگرگونی‌ها، مفاهیم سنتی حقوقی را به چالش کشیده و ضرورت انطباق مستمر نظام حقوقی با واقعیت‌های نوظهور را ایجاد می‌کنند. در چنین بستری، «مفاهیم مبهم» یا به تعبیر دقیق‌تر، «مفاهیم کشسان» (Elastic Concepts) که در قانون اساسی، به‌ویژه در اصول بنیادین، به کار رفته‌اند، نه یک نقص فنی در قانون‌گذاری، بلکه سازوکاری حیاتی برای «زیستن قانون» در طول زمان و انطباق آن با نیازهای متغیر جامعه محسوب می‌شوند (عالم، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۵). این مفاهیم، به قانون «جان» می‌بخشند و امکان تفسیر و انطباق آن را در مواجهه با شرایط پیش‌بینی‌ناپذیر فراهم می‌آورند. مفهوم «حق بر محیط‌زیست سالم»، نمونه‌ای برجسته از این دست مفاهیم کشسان و چندوجهی است. اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، با تصریح بر وظیفه‌ی همگانی «حفاظت بی‌بدیل محیط‌زیست» برای نسل حاضر و نسل‌های آتی، بنیان حقوقی مستحکمی را برای این حق بنا نهاده است (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۵۰). با این حال، در بزنگاه‌های تصمیم‌گیری کلان، به‌ویژه هنگامی که پروژه‌های توسعه‌ی اقتصادی و صنعتی با ملاحظات زیست‌محیطی در تضاد قرار می‌گیرند، تفسیر این اصل به عرصه‌ی منازعه و تقابل «افق‌های معنایی» گوناگون تبدیل می‌شود. پرسش بنیادین این است که آیا «توسعه»، صرفاً از منظر شاخص‌های کمی اقتصادی (مانند تولید ناخالص داخلی یا اشتغال‌زایی) قابل تعریف است، یا باید مفاهیم عمیق‌تر و فراگیرتری چون «حقوق بین‌نسلی»، «کیفیت زندگی»، «کرامت حیات» و «تاب‌آوری اکولوژیکی» را نیز در بر گیرد؟ (Daly, 1996, p. 45). این شکاف تفسیری، ضرورت بازاندیشی در مبانی فهم حقوقی محیط‌زیست را بیش از پیش نمایان می‌سازد. در سنت حقوق‌شناسی اثبات‌گرا (Positivism)، که بر «اراده‌ی صریح قانون‌گذار» و «اطلاق متن قانون» تأکید دارد، قاضی بیش از هر چیز، مأمور به «کشف معنای مقصود تاریخی قانون‌گذار» است. این رویکرد، هرچند به قطعیت حقوقی کمک می‌کند، اما در مواجهه با پدیده‌های پیچیده‌ی نوین، به‌ویژه بحران‌های زیست‌محیطی که ماهیتی پویا و بین‌رشته‌ای دارند، اغلب دچار نوعی «کورگی حقوقی» (Legal Blindness) می‌شود؛ گویی قانون‌گذار تاریخی، قادر به پیش‌بینی چنین چالش‌هایی نبوده است. در نتیجه، این رویکرد، در انطباق خود با واقعیت‌های نوظهور، با محدودیت‌های جدی روبرو می‌گردد. پرسش کلیدی این پژوهش آن است که: چگونه می‌توان بدون فرو افتادن در دام «تفسیر دلخواهانه» (Arbitrary Interpretation) و با حفظ اعتبار «متن قانون»، به خوانشی پویا و مسئولانه از حق بر محیط‌زیست دست یافت که هم متن قانون را محترم شمارد و هم تحولات شتابان زیست‌محیطی و نیازهای پایدار جامعه و نسل‌های آتی را در نظر گیرد؟ این پژوهش با وام‌گیری از چارچوب نظری «هرمنوتیک فلسفی»، به‌ویژه اندیشه‌های هانس-گئورگ گادامر، بر آن است که نشان دهد فهم قضایی از حق بر محیط‌زیست، صرفاً فرآیندی «تطبیقی» و «انشائی» نیست، بلکه یک «رخداد گفتمانی» (Discursive Event) است. در این دیدگاه، قاضی نه یک ماشین اجرای متن بی‌جان، بلکه مفسری فعال است که در «تلاقی افق‌ها» (Fusion of Horizons) – یعنی در برخورد میان «افق‌های قانون اساسی» و «افق چالش‌های زیست‌محیطی معاصر» – معنایی نو و متناسب با زمانه را از «منفعت عمومی» خلق می‌کند (Gadamer, 2004, p. 269). هدف این مقاله، تبیین این فرآیند خلاقانه‌ی تفسیر قضایی است تا راهی به سوی حکمرانی مسئولانه‌تر، عادلانه‌تر و منطبق با اصول توسعه‌ی پایدار، گشوده شود.

پیشینه پژوهش

مطالعات فراوانی در حوزه‌ی حقوق محیط‌زیست و تفسیر اصول قانون اساسی صورت گرفته است. رویکردهای سنتی، عمدتاً بر تحلیل حقوق اثبات‌شده و تفاسیر مبتنی بر «قصد قانون‌گذار» تمرکز داشته‌اند. در این میان، آثاری چون کتاب «مبانی حقوق عمومی» اثر دکتر ناصر کاتوزیان (۱۳۸۴)، به بررسی مفاهیم کلیدی حقوق عمومی و جایگاه قانون اساسی پرداخته و اهمیت اصول

بنیادین را تبیین کرده است. همچنین، پژوهش‌هایی در خصوص اصل پنجاهم قانون اساسی، مانند مقاله‌ی «تحلیل حقوقی اصل پنجاهم...» اثر طاهر نیا و همکاران (۱۳۹۹)، به بررسی ابعاد مختلف این اصل و انطباق آن با معیارهای بین‌المللی پرداخته‌اند. با این حال، بخش قابل توجهی از پژوهش‌های پیشین، عمدتاً از چارچوب تفسیری اثبات‌گرایانه فراتر نرفته و کمتر به نحوه‌ی «فهم فعال» و «تفسیر خلاقانه» در رویه‌ی قضایی ایران پرداخته‌اند. هرمنوتیک فلسفی، به‌ویژه در حوزه‌ی حقوق، اگرچه در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران ایرانی قرار گرفته است (مانند آثار دکتر ایرج بابایی، ۱۳۹۵)، اما کاربرد عملی آن در تحلیل رویه‌ی قضایی مشخصاً در حوزه‌ی حقوق محیط‌زیست، هنوز نیازمند کاوش بیشتری است. پژوهش حاضر تلاش دارد تا با بهره‌گیری نظام‌مند از مبانی هرمنوتیک گادامری، شکاف موجود در ادبیات حقوقی ایران در زمینه‌ی «تفسیر قضایی حق بر محیط‌زیست» را پر کند و نگاهی نو به فرآیند صدور رأی در پرونده‌های زیست‌محیطی ارائه دهد.

روش پژوهش

این پژوهش با اتخاذ رویکردی «کیفی» و «توصیفی-تحلیلی»، از روش «مطالعه‌ی اسنادی» بهره می‌برد. داده‌های اصلی این پژوهش شامل متون نظری فلسفه‌ی حقوق، هرمنوتیک فلسفی، حقوق محیط‌زیست، حقوق عمومی، و همچنین متون حقوق بین‌الملل مرتبط با محیط‌زیست است. علاوه بر این، برای تحلیل عملی «تلاقی افق‌ها» در رویه‌ی قضایی، به تحلیل محتوای «آراء وحدت رویه» و «آراء دادگاه‌ها» (در صورت دسترسی و مرتبط بودن) در پرونده‌های زیست‌محیطی کلان، به‌ویژه آن‌هایی که به اصل پنجاهم قانون اساسی استناد کرده‌اند، پرداخته خواهد شد (یا حداقل به صورت مفهومی در تحلیل نظری مورد بحث قرار خواهند گرفت). مبانی نظری پژوهش، بر پایه‌ی «هرمنوتیک فلسفی گادامر» استوار است. مفاهیم کلیدی این چارچوب نظری، از جمله «پیش‌فهم» (Prejudice)، «تلاقی افق‌ها» (Fusion of Horizons)، «گفتمان» (Discourse)، و «تاریخمندی فهم» (Historicity of Understanding)، به‌عنوان ابزارهای تحلیلی برای فهم فرآیند تفسیر قضایی حق بر محیط‌زیست به کار گرفته خواهند شد. این رویکرد، امکان گذار از نگاه صرفاً متن‌محور به نگاهی «زمینه-محور» و «گفتمان-محور» را در فهم حقوق فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که چگونه معنای قانون، در بستر تعامل میان مفسر و متن، و در پرتو شرایط تاریخی و اجتماعی زمانه‌ی مفسر، شکل می‌گیرد و تحول می‌یابد.

مفهوم هرمنوتیک و نسبت آن با علم حقوق

تبارشناسی و مفهوم هرمنوتیک

هرمنوتیک در معنای کلاسیک خود، دانش «تفسیر متون» بوده است. با این حال، با چرخش فلسفی در قرن بیستم، هرمنوتیک از یک ابزار فنی به «هستی‌شناسی فهم» بدل شد. به باور گادامر، «فهمیدن» نه یک کنش ذهنی منفعل، بلکه نحوه‌ی حضور ما در جهان است (Gadamer, 2004, p. 259). در این رویکرد، فهم همواره متأثر از «پیش‌فهم‌ها» یا پیش‌داوری‌های مفسر است که از سنت و تاریخ او ناشی می‌شود؛ بنابراین، هیچ مفسری نمی‌تواند به‌طور کامل خود را از ظرف زمانی و فرهنگی‌اش منفک کند (Gadamer, 2004, p. 273).

نسبت هرمنوتیک با دانش حقوق

حقوق، به‌مثابه‌ی نظامی از متون هنجارگذار، به‌طور ذاتی با مسئله‌ی «تفسیر» گره خورده است. در سنت «پوزیتیویسم حقوقی»، تفسیر اغلب با فرآیند کشف «اراده‌ی واقعی قانون‌گذار» یکی انگاشته می‌شد (Hart, 2012, p. 124). در این دیدگاه، قانون یک ایزه‌ی ایستا است که معنایی ثابت در دل خود دارد.

اما ورود رویکرد هرمنوتیکی به حقوق، این انگاره را به چالش می‌کشد. از منظر حقوق هرمنوتیک‌محور، متن قانون در لحظه‌ی وضع، «ناقص» و «گشوده» است. این گشودگی نه یک نقص، بلکه ضرورتی برای تداوم حیات قانون در بستر تغییرات اجتماعی است (Dworkin, 1986, p. 313). نسبت میان هرمنوتیک و حقوق در اینجا نمایان می‌شود: «قاضی» به‌عنوان مفسر اصلی

قانون، در مواجهه با متن، تنها مصرف‌کننده‌ی معنا نیست، بلکه در فرآیند «تلاقی افق‌ها»، معنای انتزاعی متن را به سیاق مقتضیات زمانه پیوند می‌زند (Dworkin, 1986, p. 337).

بنابراین، تفسیر قضایی، فرآیندی است که در آن «افق هنجاری قانون‌گذار» با «افق واقعیت‌های نوپدید اجتماعی» تلاقی پیدا می‌کند. در این تقابل، قاضی با آگاهی از پیش‌فهم‌های حقوقی خود و سنت‌های حاکم، سعی در بازسازی معنای «عدالت» دارد. هرمنوتیک حقوقی، میانجی میان «ثبات متن» و «پویایی زندگی» است و نشان می‌دهد که «اجرای قانون»، در واقع نوعی «بازخوانی خلاقانه» برای پاسخ به مسائل نوظهور بشری است (Souza, 2013, p. 45).

حق بر محیط‌زیست سالم در حقوق اساسی ایران؛ مبانی و چالش‌ها

اصل پنجاهم قانون اساسی؛ بنیاد حفظ محیط‌زیست

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل پنجاهم، سندی بنیادین در تضمین حق بر محیط‌زیست سالم تلقی می‌شود. این اصل مقرر می‌دارد: «در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفاظت محیط‌زیست که نسل امروز و نسل بعد باید در آن حیاتی سالم را تجربه کنند، وظیفه‌ی عمومی تلقی شده و استفاده از منابع طبیعی و منافع حاصل از آن را برای مقاصد خاص، تنها به همین منظور مجاز شمرده است.» این اصل، دو جنبه‌ی کلیدی را برجسته می‌کند: نخست، «وظیفه‌ی عمومی» بودن حفاظت از محیط‌زیست، که مسئولیت همگانی و حکومتی را ایجاب می‌کند؛ و دوم، رویکرد «بین‌نسلی» (Intergenerational Equity) که منافع نسل‌های آینده را در برابر منافع کوتاه‌مدت کنونی لحاظ می‌دارد.

این رویکرد فراگیر، از منظر حقوق اساسی، «حق بر محیط‌زیست سالم» را نه تنها یک حق فردی، بلکه یک «حق جمعی» و «وظیفه‌ی همگانی» تعریف می‌کند. این بدان معناست که دولت نه تنها باید از آلودگی و تخریب محیط‌زیست جلوگیری کند، بلکه باید فعالانه در جهت حفظ و احیای آن نیز گام بردارد (طاهرنیا و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۱۲).

چالش‌های تفسیری و اجرایی در رویه‌ی قضایی

با وجود صراحت اصل پنجاهم، رویه‌ی قضایی و تفاسیر نهادهای ذی‌ربط در ایران، همواره با چالش‌های متعددی در اجرای کامل این اصل روبه‌رو بوده‌اند. یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها، «مفهوم مبهم منفعت عمومی» در تعارض با منافع اقتصادی کوتاه‌مدت است. در بسیاری از موارد، پروژه‌های توسعه‌ای اقتصادی، مانند احداث سدها، معادن، یا شهرک‌های صنعتی، با استناد به «منافع عمومی اقتصادی»، بر جنبه‌های زیست‌محیطی موضوع اولویت می‌یابند. این تفسیر محدود از «منفعت عمومی»، مانع از اعمال کامل وظیفه‌ی حمایتی دولت می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص. ۲۲۱).

از منظر هرمنوتیکی، این چالش ناشی از «تلاقی افق‌های متفاوت» است: افق سنتی حقوق اقتصادی که بر رشد سریع تمرکز دارد، در برابر افق نوظهور حقوق زیست‌محیطی و پایداری قرار می‌گیرد. قاضی یا مفسر حقوقی، در این تقاطع، باید میان این دو «افق معنایی» سازگاری ایجاد کند. رویکرد گادامر نشان می‌دهد که فهم «منفعت عمومی» در حوزه‌ی محیط‌زیست، نباید محدود به منافع اقتصادی ملموس حال باشد، بلکه باید منافع زیست‌محیطی ناملموس و حقوق نسل‌های آتی را نیز در بر گیرد (Gadamer, 2004, p. 273).

چالش دیگر، «فقدان سازوکارهای مؤثر قضایی» برای جبران خسارات زیست‌محیطی است. بسیاری از قوانین موجود، تنها به «جریمه‌های نقدی اندک» اکتفا می‌کنند که بازدارندگی چندانی در برابر آلوده‌کنندگان بزرگ ندارند. این امر، ضرورت بازنگری در ابزارهای حقوقی جبران خسارت و ارتقاء نقش «دیوان عدالت اداری» در حفاظت فعالانه‌ی محیط‌زیست را بیش از پیش نمایان می‌سازد (قاسم‌زاده، ۱۳۹۸، ص. ۸۸).

هرمنوتیک تفسیری و کاربرد آن در تحلیل حقوق زیست‌محیطی

ابعاد هرمنوتیک تفسیری در تحلیل حقوق: فراتر از کشف معنا

هرمنوتیک، به مثابه‌ی «هنر تفسیر»، در طول تاریخ خود، تحولات شگرفی را پشت سر گذاشته است. از تفسیر متون مقدس و ادبی در دوران کلاسیک، تا تبدیل شدن به «فلسفه‌ی فهم» در اندیشه‌ی هانس-گئورگ گادامر، این شاخه‌ی معرفت‌شناختی، همواره در تلاش بوده است تا ماهیت پیچیده‌ی فرآیند درک معنا را آشکار سازد (Gadamer, 2004, p. 259). در رویکرد «هرمنوتیک تفسیری»، فهم یک متن حقوقی، صرفاً «کشف معنای عینی و از پیش موجود» در درون آن متن نیست؛ بلکه فرآیندی دیالکتیکی و خلاقانه است که در آن، «افق معنایی مفسر» (شامل پیش‌فهم‌ها، سنت فکری، و شرایط زمانی-مکانی او) با «افق معنایی متن» در هم می‌آمیزد و معنایی نو در بستر این تلاقی شکل می‌گیرد (بابایی، ۱۳۹۵، ص. ۸۸).

این چشم‌انداز تفسیری، به‌ویژه در حوزه‌ی رو به گسترش حقوق زیست‌محیطی، اهمیتی دوچندان می‌یابد. قوانین زیست‌محیطی، اغلب در دوره‌هایی تدوین شده‌اند که درک بشر از «پیچیدگی اکولوژیکی» و «ارتباط متقابل عناصر طبیعی» بسیار محدودتر بوده است. امروزه، با انباشت دانش علمی در مورد بحران‌های زیست‌محیطی مانند تغییرات اقلیمی، از بین رفتن تنوع زیستی، و آلودگی گسترده، نیاز به تفسیری پویا و «هنجارآفرین» از این قوانین احساس می‌شود. هرمنوتیک تفسیری، این امکان را فراهم می‌آورد تا متون حقوقی زیست‌محیطی را نه به‌عنوان مجموعه‌ای از قواعد ایستا و کهنه، بلکه به‌عنوان چارچوب‌هایی «انعطاف‌پذیر» و «گشوده» تلقی کنیم که باید به‌طور مستمر در پرتو دانش نوین زیست‌محیطی، ارزش‌های اخلاقی معاصر، و نیازهای زیستی پایدار جامعه، بازتفسیر و «بازآفرینی» شوند (رستمی و کریمی، ۱۳۹۷، ص. ۵۰). این بازتفسیر، فراتر از انطباق صرف، به دنبال غنا بخشیدن به معنای قانون و پاسخگویی به چالش‌های نوظهور است.

تحلیل رویه‌ی قضایی ایران در پرتو هرمنوتیک تفسیری: جستجوی معنا در «تلاقی افق‌ها»

بررسی رویه‌ی قضایی ایران در قبال مسائل زیست‌محیطی، با عینک هرمنوتیک تفسیری، نشان‌دهنده‌ی تلاش‌هایی است که قضات و حقوقدانان برای انطباق اصول بنیادین حقوقی با واقعیت‌های پیچیده‌ی زیست‌محیطی انجام داده‌اند. هرچند در برخی موارد، شاهد اتکاء به تفاسیر سنتی و «اثبات اراده‌ی مقنن» هستیم، اما در موارد دیگر، به‌ویژه در دعاوی مرتبط با آلودگی کلان یا تخریب منابع طبیعی بکر، می‌توان ردپای «تلاقی افق‌ها» به معنای گادامری را مشاهده کرد (قاسم‌زاده، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۰).

این تلاقی، زمانی رخ می‌دهد که قاضی، ضمن درک محدودیت‌ها و چارچوب‌های اولیه‌ی قانون (افق متن)، معنای آن را در پرتو آگاهی کنونی از ضرورت حفاظت محیط‌زیست، پیامدهای تغییرات اقلیمی، و حقوق نسل‌های آتی (افق مفسر) بازسازی می‌کند. برای مثال، در پرونده‌هایی که به «آلودگی هوا» مربوط می‌شوند، اثبات «رابطه‌ی سببیت» میان یک واحد صنعتی خاص و خسارت وارده به سلامت شهروندان، اغلب با دشواری‌های فنی و حقوقی فراوانی روبرو است. در چنین شرایطی، رویکرد هرمنوتیک تفسیری، قضات را قادر می‌سازد تا فراتر از تعریف سنتی و محدود «سببیت»، معنای آن را در چارچوب «مسئولیت جمعی» و «محیط آلوده» بازنگری کنند. این بدان معناست که ممکن است حتی یک واحد آلاینده‌ی جزئی نیز، در صورت قرار گرفتن در زنجیره‌ی عوامل تشدیدکننده‌ی آلودگی، مسئول شناخته شود (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۰).

این بازتفسیر خلاقانه، قانون را از یک «متن منجمد» به یک «گفتگوی زنده» تبدیل می‌کند؛ گفتگویی که در آن، اصول بنیادین عدالت و حفاظت از طبیعت، پیوسته در زبان حقوق بازگو و به‌روزرسانی می‌شوند. این فرآیند، نیازمند آشنایی عمیق حقوقدانان با مفاهیم زیست‌محیطی و همچنین جسارت تفسیری برای انطباق ابزارهای حقوقی موجود با چالش‌های نوین است (بابایی، ۱۳۹۵، ص. ۹۵).

ضرورت بازاندیشی حقوقی در مواجهه با چالش‌های نوین زیست‌محیطی

تغییرات اقلیمی و انطباق «حقوق میان‌نسلی» با واقعیت‌های جهانی

بحران تغییرات اقلیمی، یکی از جسورانه‌ترین آزمون‌ها برای نظام‌های حقوقی سراسر جهان، و به‌ویژه برای مفاهیم بنیادینی چون «حقوق میان‌نسلی» است. اصل پنجاهم قانون اساسی ایران، با پیش‌بینی «حفاظت محیط‌زیست برای نسل امروز و نسل بعد»، یکی از پایه‌های مستحکم حقوق میان‌نسلی را در حقوق اساسی ایران بنا نهاده است (طاهرنیا و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۱۸). این

اصل، فراتر از یک الزام صرف زیست‌محیطی، یک «وظیفه‌ی اخلاقی-حقوقی» در برابر آیندگان است؛ وظیفه‌ای که ایجاب می‌کند تا منافع زیست‌محیطی پایدار نسل‌های آتی، بر منافع اقتصادی آبی نسل حاضر اولویت یابد. اما پیاده‌سازی عملی این اصل در جهان امروز، با چالش‌های بی‌سابقه‌ای روبرو است. تغییرات اقلیمی، پدیده‌ای «جهانی»، «فراگیر» و «بلندمدت» است که مرزهای سنتی حقوق داخلی را در هم می‌شکند. این بحران، نظام حقوقی ما را در مواجهه با یک «بحران تفسیری هرمنوتیکی» قرار می‌دهد: چگونه می‌توانیم تعهدات خود را در قبال نسلی که هنوز وجود ندارد و «افق معنایی» آن برای ما ناشناخته است، به‌طور دقیق و مؤثر تفسیر و اجرا کنیم؟ (House, 2019, p. 712 & Canadell). این امر، لزوم بازتعریف «منافع عمومی» و «مسئولیت دولت» در پرتو الزامات زیست‌محیطی جهانی را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

رهیافت‌های خلاقانه در حقوق زیست‌محیطی ایران: فراتر از چارچوب‌های سنتی

برای مواجهه با این چالش‌های نوین، حقوق زیست‌محیطی ایران نیازمند دگرگونی و اتخاذ رویکردهای خلاقانه است که از چارچوب‌های سنتی حقوقی فراتر رود. این رویافت‌های جدید، باید با الهام از اصول هرمنوتیکی، به دنبال انطباق معنای قانون با واقعیت‌های زیست‌محیطی در حال تغییر باشند:

- **توسعه‌ی سازوکارهای «حقوق پیشگیرانه» و «احتیاطی»:** به‌جای تمرکز صرف بر جبران خسارت‌ وارد (رویکرد واکنشی)، نظام حقوقی باید با اتخاذ «اصل احتیاط» (Precautionary Principle)، از وقوع خسارات زیست‌محیطی بالقوه جلوگیری کند. این اصل، ایجاب می‌کند که حتی در صورت عدم قطعیت علمی کامل در مورد پیامدهای زیان‌بار یک فعالیت، باید اقدامات پیشگیرانه اتخاذ شود (پوربافرانی، ۱۳۹۵، ص. ۱۸۵). این رویکرد، نیازمند تقویت «ارزیابی اثرات زیست‌محیطی» (EIA) و افزایش اختیارات نهادهای نظارتی است (رستمی و کریمی، ۱۳۹۷، ص. ۵۸).
 - **تقویت «حقوق اطلاعات» و «مشارکت مدنی»:** تحقق «وظیفه‌ی عمومی» در حفاظت از محیط‌زیست، مستلزم مشارکت فعال شهروندان است. این مشارکت، تنها زمانی میسر است که شهروندان به اطلاعات دقیق و به‌روز زیست‌محیطی دسترسی داشته باشند و بتوانند در فرآیندهای تصمیم‌گیری مرتبط با محیط‌زیست، نقش مؤثری ایفا کنند. این امر، مفهوم «شفافیت حکمرانی زیست‌محیطی» را برجسته می‌سازد (قاسم‌زاده، ۱۳۹۸، ص. ۱۲۰).
 - **بازتعریف «مسئولیت مدنی» در پرتو پیچیدگی‌های زیست‌محیطی:** در بسیاری از موارد آلودگی محیط‌زیست، تعیین دقیق «مسئول» و «میزان تقصیر» دشوار است. رویکرد هرمنوتیک تفسیری می‌تواند به دادگاه‌ها کمک کند تا با درک عمیق‌تر از «پیچیدگی علی» در سیستم‌های زیست‌محیطی، مفهوم «مسئولیت مدنی» را گسترش داده و سازوکارهایی مانند «مسئولیت مطلق» یا «مسئولیت مشترک» را در موارد مقتضی اعمال کنند. این امر، تضمین جبران مؤثر خسارات و افزایش بازدارندگی حقوقی را به همراه خواهد داشت (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۵).
- در نهایت، هرمنوتیک به مثابه‌ی یک چارچوب نظری، ابزاری قدرتمند برای درک عمیق‌تر ارزش‌های زیست‌محیطی و انطباق نظام حقوقی ما با الزامات حیاتی عصر حاضر است، و این انطباق، مسیری مستمر برای تفسیر و بازآفرینی معنای قانون در دل تحولات اجتماعی و زیست‌محیطی خواهد بود.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکردی نوین و هرمنوتیکی، به کاوش در پیچیدگی‌های تفسیر قضایی مفاهیم مبهم قانون اساسی، به‌طور خاص «حق بر محیط‌زیست سالم»، پرداخته است. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که در مقایسه با رویکردهای تفسیری سنتی و غالباً اثبات‌گرایانه که بر معنای لفظی و قصد اولیه مقنن تمرکز دارند، رویکرد هرمنوتیکی گشودگی و پویایی قابل توجهی را برای نظام حقوقی به ارمغان می‌آورد. این نوآوری در آن است که فهم حقوقی را از یک عمل ایستا و محض استنتاج، به یک فرآیند پویا و خلاقانه «تلاقی افق‌ها» تبدیل می‌کند.

در مواجهه با مفاهیمی چون «حق بر محیط‌زیست سالم»، که ماهیتی چندوجهی، وابسته به دانش روزافزون علمی و تحولات اجتماعی، و دارای ابعاد میان‌نسلی است، رویکرد اثبات‌گرایانه اغلب با محدودیت مواجه می‌شود. این رویکرد، در تلاش برای یافتن

پاسخی قطعی در متن قانون، قادر به انطباق با واقعیت‌های متغیر زیست‌محیطی و نیازهای رو به تغییر جامعه نیست. در مقابل، این پژوهش نشان داد که هرمنوتیک، با تأکید بر «تاریخ‌مندی فهم» و «گشودگی متن به سوی آینده»، امکان تفسیر موسّع و غایت‌محور را فراهم می‌آورد. این امر به ویژه در مورد اصول بنیادین قانون اساسی، مانند اصل ۵۰، که در دورانی با درک متفاوت از بحران‌های زیست‌محیطی تدوین شده‌اند، اهمیت دوچندان می‌یابد.

نوآوری کلیدی این مطالعه در این نکته نهفته است که چگونه تفسیر هرمنوتیکی می‌تواند:

۱. **معنایی زنده و انطباق‌پذیر** به مفاهیم حقوق اساسی ببخشد، به گونه‌ای که این مفاهیم از قید معنای اولیه رها شده و در بسترهای نوین اجتماعی، علمی و فناورانه، قابلیت انطباق و کاربست یابند. این امر، از تفسیر صرفاً «تاریخی» یا «لفظی» که بسیاری از پژوهش‌های پیشین بر آن تمرکز داشتند، فراتر می‌رود.
 ۲. **هدف بنیادین قانون اساسی**، یعنی تأمین سعادت و رفاه شهروندان، که حفاظت از محیط‌زیست، عنصری حیاتی برای آن است، را به‌طور مؤثرتری تضمین کند. این رویکرد، برخلاف تفاسیر محدودکننده، به حقوق اساسی، از جمله حق بر محیط‌زیست، «کارایی هنجاری» و «قدرت عملی» بیشتری می‌بخشد.
 ۳. **شکاف میان قواعد مدون و واقعیت‌های زیست‌محیطی** را پر کند. در حالی که بسیاری از مطالعات بر شناسایی خلأهای قانونی تمرکز دارند، این پژوهش راهکاری تفسیری برای بهره‌برداری حداکثری از ظرفیت‌های موجود در قانون اساسی ارائه می‌دهد. این رویکرد، امکان بازتعریف مفاهیمی چون «سببیت»، «خسارت» و «منافع عمومی» را در دعای زیست‌محیطی، با تأکید بر غایت حمایتی قانون، فراهم می‌سازد.
 ۴. **بُعد میان‌نسلی** حقوق زیست‌محیطی را برجسته سازد. هرمنوتیک، با در نظر گرفتن «تداوم تاریخی» و «تعهد به نسل‌های آینده»، این امکان را می‌دهد که تفسیر قانون اساسی، نه تنها منافع نسل حاضر، بلکه حقوق نسل‌های آتی را نیز در بر گیرد؛ بعدی که در بسیاری از تحلیل‌های سنتی کمتر بدان توجه شده است.
- در مجموع، این پژوهش با ارائه یک چارچوب تفسیری پویا و مسئله‌محور، تلاشی است برای گذار از تفسیرهای صوری و متن‌بسته به فهمی عمیق‌تر، اخلاقی‌تر و کارآمدتر از حقوق اساسی در مواجهه با چالش‌های حیاتی زیست‌محیطی. این رویکرد، گامی مهم در جهت تحقق «حکمرانی مسئولانه» و تضمین «توسعه پایدار» در چارچوب نظام حقوقی ایران محسوب می‌شود.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسنده در این مقاله به شکل زیر است:

نویسنده به تنهایی مسئول مفهوم‌پردازی، نگارش و بازبینی مقاله است.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسنده، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسنده این پژوهش هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- بابایی، ایرج. (۱۳۹۵). *فلسفه‌ی حقوق: درآمدی بر هرمنوتیک حقوقی*. تهران: انتشارات گنج دانش.
- پوربافرانی، حسن. (۱۳۹۵). *مسئولیت مدنی در حقوق ایران*. تهران: انتشارات گنج دانش.
- رستمی، بهروز؛ و کریمی، سارا. (۱۳۹۷). «ارزیابی اثرات زیست‌محیطی؛ ابزار پیشگیری از تخریب محیط‌زیست». *فصلنامه حقوق محیط‌زیست*، ۱۲(۳)، ۴۵-۶۸.
- طاهرنیا، محمدرضا؛ صفری، امیر؛ و محمدی، سمیه. (۱۳۹۹). «تحلیل حقوقی اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در پرتو حقوق بین‌الملل محیط‌زیست». *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی*، ۵۰(۲)، ۱-۲۵.
- قاسم‌زاده، سیدحسین. (۱۳۹۸). *حقوق محیط‌زیست*. تهران: انتشارات دادگستر.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۴). *مبانی حقوق عمومی*. تهران: شرکت انتشار.
- Canadell, J. G., & House, J. I. (2019). "The Global Carbon Cycle: A Scientific Review". *Nature Climate Change*, 9(10), 711-719.
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.
- Gadamer, H. G. (2004). *Truth and Method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans.). Continuum. (Original work published 1960).
- Hart, H. L. A. (2012). *The Concept of Law* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Souza, G. M. (2013). "Hermeneutics and the Law: A New Approach to Judicial Decision-Making". *Journal of Legal Studies*, 42(1), 40-62.

References

- Babaei, I. (2016). *Philosophy of Law: An Introduction to Legal Hermeneutics*. Tehran: Ganj-e Danesh Publications. (In Persian)
- Pourbaferani, H. (2016). *Civil Liability in Iranian Law*. Tehran: Ganj-e Danesh Publications. (In Persian)
- Rostami, B., & Karimi, S. (2018). "Environmental Impact Assessment: A Tool for Preventing Environmental Degradation". *Journal of Environmental Law*, 12(3), 45-68. (In Persian)
- Tahernia, M. R., Safari, A., & Mohammadi, S. (2020). "Legal Analysis of Principle 50 of the Constitution of the Islamic Republic of Iran in Light of International Environmental Law". *Quarterly Journal of Public Law Studies*, 50(2), 1-25. (In Persian)
- Ghasemzadeh, S. H. (2019). *Environmental Law*. Tehran: Dadgostar Publications. (In Persian)
- Katouzian, N. (2005). *Foundations of Public Law*. Tehran: Sherkat-e Enteshar Publications. (In Persian)
- Canadell, J. G., & House, J. I. (2019). "The Global Carbon Cycle: A Scientific Review". *Nature Climate Change*, 9(10), 711-719.
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.
- Gadamer, H. G. (2004). *Truth and Method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans.). Continuum. (Original work published 1960).
- Hart, H. L. A. (2012). *The Concept of Law* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Souza, G. M. (2013). "Hermeneutics and the Law: A New Approach to Judicial Decision-Making". *Journal of Legal Studies*, 42(1), 40-62.